

**Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы  
Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге чери  
«Ак-Чыраа ниити билиг ортумак школазы»**

**ШМК-ның хуралынга көргөн:**  
МК даргазы: Тырык А-К.А./  
**Протокол № 1**  
«19» август 2023 чыл

**«Чөпшээрешкен»**  
Директорнуң өөредилге  
талазы-биле оралакчызы:  
Тумат Д-Х.О./  
«19» август 2023 чыл

Школа директорунуң № 183/а  
дужаалынга даянып  
**«Бадылаан»**  
Школа директору  
Шокар А.В.  
«19» август 2023 чыл



**КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАЛЫГ  
ПЛАННААШКЫН**

**Төрээн чогаал.**

**Класс: 5**

**Өөредилге номунуң автору, ады, үндүрген чылы:** М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак,  
Е.Т.Чамзырын, А.С.Шаалы. Төрээн чогаал 5 класс – Кызыл, 2018 чыл.

**Программаның ады:** 5-11 класстарга Программалар. Тыва аас чогаалы болгаш  
литература.

**Өөредилге планы-биле:**

Неделяда: 2 шак.

Ниити шагы – 68 шак.

Тыва дыл, чогаал башкызы

Кыргыс С.С. ажылдап кылган.

Категориязы: I (бирги)

2023-2024 өөредилге чылы

Тыва чогаал эртеминге ажылчын программаны Тыва Республиканын өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказынын ямызынын Өөредилге-методиктиг чөвүлелелинин чөпшээрээни «Кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарынга “Төрөөн (тыва) чогаал “ эртемниң чижек өөредилге программасынга», 5-9 класстарның “Тыва чогаал”. Күрүне стандарты. Өөредилге программалары» деп документизинге база Өвүр кожуунун Ак-Чыраа ортумак школазының ажылдап кылганы № 183/а дугаарлыг доктаалынга болгаш школаның Өөредилге планынга дүүштүр даянып кылган.

### **1. 5 класска тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнин утказы болгаш тургузуу**

Чечен чогаал кижинин сагыш-сеткилин хой янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды унелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурунга ооредир. Ынчангаш литература, уран чуулдун оске-даа хевирлери дег, уругларнын мозу-будужун хевирлээринге болгаш эстетиктиг коружун быжыглаарынга салдарлыг.

Тыва аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканын школаларында кол эртемнернин бирээзи. Ук эртемнерни ооредиринин кол сорулгазы – аас чогаалы тыва чоннун ада-огбелеринин чус-чус чылдарда чогаадып, сайзырадып келген состун уран чуулу деп билиндирбишаан, чогаалды амыдырал-биле холбап, ханы сайгарып билир; бугу талалыг сайзырангай, бедик культуралыг, тыва болгаш хой националдыг Россия чоннарынын культуразын, оон байлаан, найыралын унелеп билир; чараш мозу-будуштуг, бодунун узел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар хамааты кижини хевирлээри.

Тыва чогаалдын озээн национал литературанын алдын алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар. Уругларнын делегей коруушкунун, эстетиктиг негелделеринин, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш долгандыр хурээлелге чоптуг хамаарылгалыг, шугумчулелдиг болурун чогаал кижизидер. Чогаал-биле харылзаа угаап-боданырынын арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчынын делегейи-биле, оон чогаал бижиир аян-хоону-биле чоок таныжары болур. Чоннун амыдыралчы байлак дуржулгазындан укталган аас чогаалы, орус болгаш делегейнин классиктиг литературазы, тыва чоннун эрте бурунгудан бээр онзагай культуразы кижинин мозулуг аажы-чаныны унезин хевирлээр, чогаал делегейи-биле харылзааны быжыг тудар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазынын шылгарангай чогаалдары-биле таныштырарынга, оларнын чоок болгаш ылгалдыг талалырын тодарадып билиринге ооредир.

Чечен чогаалда уран состун дузазы-биле чураан амыдыралдын илереп келирин чугле сеткил холзээшкенин эвес, а медегердиги-биле сайгарып билир кылдыр ооредир. Чечен чогаалды тоогу, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир коруп турар. Ону “кижи дугайында эртем”, “амыдыралдын ному”, “Уран-чечен шинчилел” деп адап турары анаа эвес. Тыва чогаал эртеми ниити филологиянын тыва дыл эртеми-биле сырый холбаалыг. Уругларнын чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хой ниити харылзажылгага тыва чогаал эртемнин салдары улуг. Чечен чогаалдын дылы дыл эртемнин бугу адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар состун эстетиктиг функцияларын сайгарар ужурлуг.

Эге школага чогаал дугайында ооренген билиглерин кол ниити школага улам сайзырадып, литература – уран чуулдун байлаа деп билиндирбишаан, литература теориясында уран-чечен аргаларны кол ниити ооредилгеге школанын 5 класстарынга ханы ооредир.

### **2. Тыва чогаал эртемни өөредиринин түннелдери**

*Бот-тускайлаң түннелдер* уругларның мөзү-бүдүш хевирлээринче: бодунун бодалдарынче, сагыш-сеткил байдалынче, делегей көрүүшкүнге хамаарышкан айтырыгларга амы-хууда шилилге кылырынче (езу-чаңчылдарга, хоойлу-дүрүмнерге хамаарылгазы), өске чоннун культуразын, социал байдалдарын ооренип коорунге, ниитилелдин амыдыралынга хамаарыштыр кижиниң харысалгалыг болурунче угланган. Бот-тускайлан түннелдер бот-өөредилгезин шын аайлап башкарып ап, бот-башкарнырынга шын угланышкынныг таарымчалыг байдал тургузуп өөренирин, төнчү түннелди чедип алырыныё сорулгаларга дууштур шын планнаашкынче, оорениринин уг-шиин баш бурунгаар тургузуп алырынче уругларны углап баштаар.

*Тодаргай эртемни өөренигиниң (предметный)* бүгү талалыг тускай *түннелдери* төрөөн чогаал эртемни ханы өөренигиниң база литература эртемнин оске эртемнерден ылгалын, онзагайын, кижиге оон кандыг салдарлыын; кижинин иштики делегейинин, дыл-домаанын сайзыралынга, мозу-будужун хевирлээринге, делегей коруушкунун делгемчидеринге чогуумчалыын; ук эртемге

хамаарышкан теоретиктиг билиглерни оске эртемнер-биле холбап ооренирин медеделдii-биле чедип алырынын чугулазын туннеп ундурер.

Өөредилгениң *эртемнер-биле харылзаалыының* бүгү талалыг тускай түднелдерниң кол үндезини уругларның медеэлер-биле ажылдап билириниң азы *ништи чүүлден чугула бодалды ылгап, сайгарып, хүлээп* ап көөрүнүң эге базымнарын кылырынын, эртемнер аразынын харылзаалыын илередип билиринин туннелдерин ундурер.

ФКӨС-тун негелделеринге, тускай эртемни ооренгенинин туннелдеринге дууштур чедип алырынга таарымчалыг болгу дег, тыва чогаалдың өзээн тургузуп турар национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар болгаш амгы тыва литературада шилиндек чогаалдарны албан ооренир болгаш немелде номчулга киирерин авторлар сумелеп, чаа программада кирген. Программада ниитизи-биле улуг оскерлишкиннерлиг, чаа немеп киирген чогаалдар саны хой.

Тематиктиг, проблема-тематиктиг, хронологтуг (тоогулуг, тоогу деннээшкинниг) принциптерге ундезилеттинип кылдынган. Аймактар болгаш жанр, маадыр болгаш оон аажы-чаны, чечен маадыр – омур-хевир, чечен уе – чогаалчы, чогаал – номчукчу, идея-проблема, төөгү – чогаал, чогаалчынын уну, стили, туружу дээн чергелиг ундезин билиглер чогаал сайгарарынын ундезин билиглерин тургузуп турар.

### **3. Тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредиринин сорулгалары**

*Өөредиглиг:*

- чогаал созуглелинин тургузуун, уран-чеченин, оон дылынын онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаал теориязынын эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдын аймаан, жанрын, хевирин, оон бижиттинген тоогузун ылгап;
- чечен чогаалдын онзагайын уран чуулдун оске хевирлери-биле деннеп, орус болгаш оске-даа чоннарнын литературазында тыва чогаалдарнын идея-тематиказы-биле хооннеш уткалыг чогаалдарны деннеп;
- чогаал сайгарарынга ажыглаар янзы-буру медеэ-сумелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын ооредир.

*Сайзырадыр:*

- уругларнын амыдыралче бот-тускайлан медеделдиг коружун хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дууштур шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

*Кижизидилгелиг:*

- сагыш-сеткили байлак, мозу-будужу чаагай, эптиг-чоптуг;
- кижилерге, торээн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-меделери бедик; ада-чурт тоогузун унелеп билер;
- номчулгага сонuurгалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунун туружун амыдыралдын кандыг-даа байдалдарынга камгалап билер кижини кижизидер.

### **4. 5 класстың өөреникчизинин кол-кол мергежилдери болгаш чанчыгар чуулдери**

5-ки классты доозуп тура, оореникчинин **билер ужурлуг чуулдери:**

- чогаалдын адын болгаш авторун долuzu-биле билер;
- улустун аас чогаалы болур хевирлери болур анаа, дириг амытаннар дугайында болгаш хуулгаазын тоолдарны, улегер домак болгаш чечен состерни ылгап билер;
- кыска тоолдарны чогаадып шыдаар;
- эпиктиг чогаалдарда кол болуушкуннарны тодарадып, оларнын аразында харылзааларын, чорулдээлернин чылдагааннарын тодарадып;
- созуглелден ооренген уран-чечен аргаларны тодарадып, оларнын ажыглалын тайылбырдап;
- шээжи-биле ооренген чогаалдарын шын аянный, тода чугаалап;
- ооренген чогаалдарынын утказын болгаш ында болуушкуннарны дес-дараалай чугаалап, бодуун план тургузуп билер;
- чогаалда чуруттунган маадырларны долuzu-биле сайгарып шыдаар;

- чогаалдын утказынын ангы-ангы хевирлерин(делгеренгей, шилчилгелиг, допчулай) чугаалап билир;
- номчаан чуулунге бодунун хамаарылгазын тода илередир;
- ооренген чогаалдарынга аас болгаш ажылдарны чорудуп шыдаар;
- школа библиотеказынын алфавит каталогун ажыглап билир.

### 5. Календарь-тематиктиг план

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Эрттирер хүнү		Бажыңга онаалга
			план	Факт	
<b>Эртемнерни номдан тывар, эртинени черден казар</b>					
1	Ном дугайында билиг. С.Сарыг-оол «Ном».	1	01.09		Пушкин, Горькийге дыңнадыг кылыр
2	Ю. Кюнзегештин “Сиген шөлүндө” деп шүлүүндө күш-ажыл темазы.	1	07.09		Шүлүктү шээжилээр
3	Деңнелге дугайында билиг.	1	08.09		Өске чогаалдардан деңнелгелер ушта бижиир
<b>Эгээртинмес эртине-байлак-аас чогаалы</b>					
4	Улустун аас чогаалы: жанлары, хевирлери.	1	14.09		Бир тоолду ыдып өөренир
5	“Балыкчы Багай-оол” деп тоолда мөзү-шынар темазы.	1	15.09		Деңнелгелерни ушта бижиир
6	“Чаңгыс ой аъттыг үш алышкы” деп тоолда кол бодал.	1	21.09		Чурук чуруур
7	“Чеди иелиг Чес-Мыйыс” деп тоолда илереттинген кол бодал.	1	22.09		Чогаадыг бижиир
8	Кускун биле Үгү” деп тоолда мөзү-шынар темазы.	1	28.09		Куштар дугайында дыңнадыглар кылыр
9	<b>Кичээл конференция «Мээң ынак дириг амытаным».</b>	1	29.09		Телевилелдер кылыр
10	ЧТ. Эпитет дугайында билиг.	1	05.10		Улустуң аас чогаалындан эпитеттер ушта бижиир
11	Хуулгаазын тоолдар. “Тос оолдуг Доктагана кадай” деп тоолда эпиг, демниг чорук.	1	06.10		Арын 35 айтырыгларга харыылаар
12	“Тос шилги аъттыг Оскус-оол” деп тоолда кижизиг, куш-ажылга ынак, ак сеткилдиг, шынчы кижини алдаржытканы.	1	12.10		Хуулгаазын тоол чогаадып шенээр, чогаадыг «Мээң ынак тоолум».
13	Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр дугайында билиг.	1	13.10		Амгы үениң үлегер домактарын ушта бижиир.
14	Тывызыктар дугайында билиг.	1	19.10		Тывызыктар тургузуп, чогаадыр,

					Ребус чуруур.
15	КДН Леонардо да Винчи. Притчалар «Итпиктер болгаш оларның оолдары», «Пеликан (очул. Б.О. Казырыкпай).	1	20.10		Сонуургаан аас чогаалының хевиринге үнелел бижиир
16	Бурят улустун аас чогаалы. Триада	1	26.10		Бурят болгаш тыва чоннарның аас чогаалын деңнеп сайгарар.
17	<b>Улустун аас чогаалынга хыналда ажыл.</b>	1	27.10		Кыска тоол ыдып шенээр.
<b>Аас чогаалындан ужукталгаш</b>					
18	К-Э. К. Кудажы “Кым эң ажыктыгыл?”	1	09.11		Диалог, монологтар тывар
19	М.С. Эргептин “Чартык арбай”.	1	10.11		«Тараа-эртине» презентация кылыр
20	С. Сүрүң-оол “Карактар дугайында маргылдаа”	1	16.11		Маадырларның аажы-чаңын илереткен сөстөрни тывар
21	Ч. Чүлдүмнүн “Тарааның тывылганы” деп чогаалының өөредиглиг утказы.	1	17.11		Тывага тарааның тывылганының дугайында кыска дыңнадыглар
22	Монгуш Эргеп “Хек чүге ыраажы болганы?” деп тоолда авага мөңгө ынакшылды көргүскени.	1	23.11		Нарын сөстөрни ушта бижиир
23	<b>ЧС Чогаадыг «Мен өг-бүлемге ажыктыг мен».</b>	1	24.11		«Кыры шимчээр-хырны тодар» утказын тайылбырлаар
24	Авторлуг тоолдар дугайында билиг.	1	30.11		Авторлуг тоол тып, номчуп келир
25	<b>Хыналда тест «Авторлуг тоолдар».</b>	1	01.12		С.Сүрүң-оол «Байлаң» тып номчуур, кыска утказы
26	О. Сувакпиттин “Арзылаң биле Пар” деп баснязының ужур-дузазы.	1	07.12		Басняны доктаадыр
27	С. Серенниң “Ном биле Портфель” деп баснязының кижизидикчи утказы.	1	08.12		Ээлдерти ажыглаан сөстөрни тайылбырлаар
28	Диригжидилге дугайында билиг.	1	14.12		Диригжидилгелер ушта бижиир
29	Л. Иргиттин “Теве” деп баснязында, чазый, хоптак чорукту сойгалааны.	1	15.12		Теве дугайында тывызык, үлегер домактар тып бижиир
30	Басня дугайында билиг.	1	21.12		Тыва литературада басня бижип чоруур чогаалчылар
31	<b>ЧС Чогаадыг «Багын сөглээрге, бачыды арлыр»</b>	1	22.12		Орус баснялар-биле деңнелге ажылдары
32	<b>“Аас чогаалындан ужукталгаш” деп төлевилел кичээли.</b>	1	28.12		Басняларда омур-хевирлерге деңнелге ажылдары
<b>Чаштар делегейниң көрүнчүү</b>					
33	Л.Б. Чадамба “Аян-чорук” деп чогаалында өгбелер чагыының	1	11.01		Бичии уругларның омур-хевирлери, уран-чечени

	өөредиинин мөңгези, овор-хевирлерниң онзагайы.				
34	Л.Б.Чадамба «Аян-Чорук» улустун аас чогаалы-биле харылзаазы, уран-чечени.	1	12.01		Тоолчургу чугааларны номчуур
35	<b>Кичээл конференция “Өгбе чагыы өндүр” деп бодалдың сорунзазы.</b>	1	18.01		Ада-өгбелерниң чагыг, өөредииниң салгалдарга салдары
36	Пейзаж дугайында билиг.	1	19.01		Төрээн чериниң пейзажын чуруур
37	О.К. Саган-оолдун “Эжишкилер” деп чечен чугаазының онзагайы.	1	25.01		Бичии Тывыкы-биле деңнелгени кылыр
38	О.К. Саган-оолдун “Эжишкилер” деп чечен чугаазында найырал темазы.	1	26.01		Маадыр биле Төмүрге характеристика
39	<b>ЧС “Маадыр – ёзулуг эш”.</b>	1	01.02		Чогаадыгны амыдырал-биле деңнээр
40	О. Сувакпиттин “Аът чарыжы” деп чечен чугаазында аът мунукчузунун овор-хевири.	1	02.02		Аът дугайында чогаалдар, үлегер домактар тывар
41	М.Эргеп “Өдугенде чайлаг” деп тоожудан эгелерде ивижилерниң болгаш уругларның психологиязын чуруп көргүскени.	1	08.02		Чогаалда билдинмес сөстөр-биле тайылбыр ажылын кылыр
42	М.Эргептин “Өдугенде чайлаг” деп тоожузунун уран-чечени.	1	09.02		Уран-чечен аргалар ушта бижиир
43	М. Эргептин «Өдүгенде чайлаг» деп тоожузунун эгелеринге түңнел кичээл.	1	15.02		Тожунун пейзаж чурумалын бижиир
44	<b>ЧС Чогаадыг «Эң-не сонуургаан эгем», «Мээң ынак маадырым».</b>	1	16.02		Ивижилерниң чымыштыг ажыл-ижиниң дугайында бижиир
45	Ш. Суванның “Кара-Баштыг” деп чечен чугаазының тооголуг болуушкуннар-биле харылзаазы.	1	22.02		Кара-Баштыгның эрес-дидим, маадырлыг чоруун тывар
46	Ш. Суванның “Кара-Баштыг” деп чечен чугаазының кижизидикчи ужур-дузазы.	1	29.02		Чогаадыг «Кара-Баштыг-бичии маадыр»
47	Р. Лудуп “Таваар маажым бадып келгеш”.	1	01.03		Чурук чуруур
<b>Хуулгаазынар делегейи</b>					
48	Ш. Суванның “Хүн-Херелден аалчылар” деп тоожузунун онзагайы.	1	07.03		Чогаалды төндүр номчуур
49	Ш. Суванның “Хүн-Херелден аалчылар” деп тоожузунун уран-чечени.	1	14.03		Айдың биле Сылдыстың найыралын бижиир
50	<b>Кичээл угаадыг "Хүн-Херелден аалчыларга ужуражы берзимзе..."</b>	1	21.03		«Билдинмес чүүлдерге таварышкаш...» чурук чуруур
51	Н. Кууларның “Танаа-Херелдин чуртунда” деп чогаалының кол утказы.	1	22.03		Бердинген айтырыгларга харыылап кээр
52	Н. Кууларның “Танаа-Херелдин чуртунда” деп чогаалының маадырларының онзагайы.	1	04.04		Деңнелгелерни ушта бижиир

53	Э. Донгактын “Буянныг амытаннар” деп чогаалында бойдус темазы.	1			«Егерь» мергежил дугайында бижип келир
<b>Ыдыктарым</b>					
54	С.Б. Пюрбюнун “Ынак Тывам” деп шүлүүндө төрөөн чер-чурт темазы.	1			«Тос эртинге» ажылда черлерни бижиир
55	О. Сувакпигтин “Россияга алдар” деп шүлүүндө кижиниң ыдыктарын илереткени.	1			Шүлүктү шээжилээр
56	А. Үержааның “Ие дылым” деп шүлүүнүн онзагайы.	1			Дылдың чурумалдыг аргаларының ажыглалын сайгарар
<b>Тиилелгениң сылдыстары</b>					
57	Тыва эки турачыларның маадырлыг чоруу - С. Сарыг-оол “Маадыр Чургуй-оол”.	1			Немелде материалдар-биле ажылдар
58	О. Сувакпигтин “Кечил-оолдун солдаттары” деп шүлүүндө дайынчының омур-хевири.	1			Тыва эки турачы эскадрон дугайында материалдар чыыр
59	<b>Кичээл аян-чорук “Кым-даа, чуу-даа утгундурбаан...”</b>	1			«Дайын киржикчилеринге мөгейиг» кылыр
60	Муса Джалиль. Шүлүк «Укчугаштар» (очул. М. А. Күжүгет)	1			Чогаалда көдүрттүнген мөзү-шынар чидиг айтырыгларын бодунун билип турары-биле тайылбырлап бижиир
<b>Дириг амытаннар делегейи</b>					
61	Ю. Кюнзегештин “Эзимнерниң ыры” деп шүлүүнүн сайгарылгазы.	1			Дириг амытаннарның аттарын ушта бижиир
62	С. Сүрүң-оолдун “Ус-кушкаш” деп чечен чугаазында мөзү-шынар болгаш найырал темалары.	1			«Тываның куштары» төлевилелдерин кылыр
63	С. Сарыг-оол “Эдер амытаннар” (“Аңгыр-оолдун тоожузундан үзүндү”).	1			Кырган-аваның омур-хевири тургузар
64	С. Сарыг-оол “Эдер амытаннар” (“Аңгыр-оолдун тоожузундан үзүндү”).	1			Мал ажыл-агыйының дугайында медээлер бижиир
65	М. Кужугеттин “Азыранчып чорааш” деп чечен чугаазында кижини биле дириг амытаннарның аразында харылзаазы.	1			Чечен чугааны эдerti чугаалаарыңга өөренир
66	М. Кужугеттин “Азыранчып чорааш» деп чечен чугаада омур-хевирлерниң чуруттунганы	1			«Малчыннар уруглары» чурук чуруур
67	В. М. Санги. Чечен чугаа «Баштайгы олча»	1			Тоожукчу маадырның чашкы сактышкынын көргүскенин сайгарар
68	Түңнел кичээл. “Төрөөн чогаал кичээлдеринден чүнү билип алганым”.	1			Чайгы дыштанылгада онаалгалар номчуттунар